

**19. YÜZYIL SONLARI VE 20. YÜZYIL BAŞLARINDA DERSİM VE YAKIN
ÇEVRESİNDE DERSİM AŞİRETLERİ VE ERMENİ İLİŞKİLERİ ÜZERİNE
GENEL BİR DEĞERLENDİRME**

*An General Evaluation On The Dersim Tribes And Armenian Relations In Dersim And Its Close
Surroundings In The Last 19th Centuries and The Beginning Of The 20th Centuries*

Erhan TAŞ¹

¹Dr. Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi, Genç Meslek Yüksekokulu, Bingöl, etas@bingol.edu.tr, orcid.org/0000-0002-2962-7689

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
13.10.2021

Kabul/Accepted:
18.02.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1009156

Anahtar Kelimeler

Dersim sancağı, Ermeniler,
Dersim aşiretleri,
Milliyetçilik, Gasp.

ÖZ

Dersim coğrafyasında Müslümanların yanı sıra Hristiyan Ermenilerin de yaşaması sancağa din, mezhep ve ırk bakımından heterojen bir özellik kazandırmıştır. Birbirinden farklı bu gruplar yakın ilişkilere sahip olmamışsa da aralarında kitlesel çatışmalar da yaşanmamıştır. Fakat 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgede çıkarı olan devletlerin kışkırtmalarının etkisinde kalan Ermeniler, milliyetçilik faaliyetlerine girişerek komite eylemleri yürütmüştür. Böyle bir siyasi atmosferin oluşmasında Rusya ve İngiltere başta olmak üzere birçok devletin Vilayet-i Sitte denilen ve Dersim'in de dâhil olduğu Osmanlı topraklarında bir Ermenistan devleti kurma politikası etkili olmuştur. Sancağın coğrafi ve toplumsal özelliklerinden dolayı Osmanlı Devleti Dersim'de tam hâkimiyet kuramamıştır. Sosyal yapının en etkili bileşeni olan aşiretler, otorite boşluğundan yararlanarak silahlı çeteleri aracılığıyla gasp ve soygun eylemleri gerçekleştirmeye devam etmiştir. Aşiretlerin temel amacı maddi kazanç elde etmek olduğu için soyulabilecek mala sahip olan herkes saldırıların hedefi olmuştur. Bu da aşiret çetelerinin bölgedeki Müslümanlara ve Hristiyan Ermenilere saldırmasının temel sebebini oluşturmuştur. Arşiv belgelerine dayalı olarak hazırlanan ve sebep sonuç ilişkisini esas alan bu çalışmada, 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında Dersim sancağında Ermenilerle bağlantılı olarak yaşanan hadiseler ve etkileri değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

Keywords

Dersim sanjak, Armenians,
Dersim Tribes,
Nationalism, Extortion.

That Christian Armenians lived in the geography of Dersim together with Muslims caused this sanjak to have a heterogeneous feature in terms of religion, sect and race. Although these different groups had not had close relations, mass conflicts had not occurred between them. However, since the second half of the 19th century, the Armenians, who were under the influence of the provocations of the states with interests in the region, engaged in nationalist activities and carried out committee actions. The formation of such a political atmosphere was affected by the policy of many states, especially Russia and England, to establish an Armenian state in the Ottoman lands, called Vilayet-i Sitte (The Six Cities), which includes Dersim. Due to the geographical and social characteristics of the sanjak, the Ottoman Empire could not establish complete dominance in Dersim. Tribes, the most effective components of the social structure, continued to carry out extortion and robbery actions through their armed gangs, taking advantage of the authority vacuum. Since the primary purpose of the tribes was to get financial gain, anyone who had property had been the target of attacks. This situation became the main reason why tribal gangs attacked Muslims and Christian Armenians in the region. This study, prepared according to archival documents and based on the cause-and-effect relationship, evaluated the events and effects experienced in connection with the Armenians in the Dersim sanjak at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century.

Atf/Citation: Taş, E. (2022). 19. Yüzyıl Sonları ve 20. Yüzyıl Başlarında Dersim ve Yakın Çevresinde Dersim Aşiretleri ve Ermeni İlişkileri Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(807-816).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Erhan TAŞ, etas@bingol.edu.tr

1. Giriş

Tarih boyunca devletlerin mücadeleleri o bölgede yaşayan toplumlara doğrudan etkilemiştir. Bu çerçevede Osmanlı ve Safevi Devletleri arasındaki üstünlük mücadelesi bazı Alevi ve Ermenilerin daha güvenli bir mekân bulabilmek amacıyla Dersim'in iç kısımlarında, ulaşılması zor dağlık alanlara çekilmesine sebep olmuştur. İç Dersim denilen bu kısımda Zaza-Kızılbaş toplumun içinde, sayıları çok fazla olmayan Ermeniler, aşiret düzeninin etkisinde yaşamını devam ettirmek zorunda kalmıştır. Bunun yanında Dersim'de yaşayan Ermenilerin büyük çoğunluğu, Murat Vadisi çevresinde yer alan Çemişgezek, Pertek, Mazgirt, Çarsancak/Peri ile Fırat Vadisi çevresinde yer alan Arapgir, Kemaliye, İliç (Kuruçay) ve Kemah bölgesinde yaşamıştır. Bu bölgeler tarım ve ticaret açısından nispeten müsait alanlardır. Büyük bir kısmı Dış Dersim olarak adlandırılabilir olan bölgede çoğunluğu teşkil etmemekle birlikte azımsanmayacak bir nüfusa sahip olan Ermeniler, Sünni Türk, Sünni Kürt ve Alevi nüfus içerisinde yaşamaya; tarım, zanaat ve ticaret alanlarında mesleklerini icra etmeye devam etmiş ve bölge üretimine önemli katkıda bulunmuştur. Yaşadıkları coğrafyanın etkisiyle Ermeniler başta olmak üzere bu vadi bölgesinde yaşayan halk, Dersim'in diğer kısımlarına göre daha müreffeh bir yaşam sürmüş ve genellikle vergisini ödemiştir. Toplumun din, ırk ve mezhebinden ziyade, devlete karşı sorumluluklarını yerine getirme düzeyini önemseyen Osmanlı Devleti bu bölge halkını, devlete itaat eden halk anlamında "*ahali-i mutia*" olarak nitelemiştir (Gül, 2014: 244,254; Gül, 2015: 3,4).

Dersim'deki Ermenilerin büyük kısmı Sünnilerin çoğunlukta olduğu güney ve batı kısmında yaşamıştır. Dersim'in iç kısımlarına ve kuzeye gittikçe Ermeni nüfus azalmıştır (Dersim Raporu, 2011: 62). Alevilerin çoğunlukta olduğu bölgelerden Ovacık'ta Ermeni nüfusu, yok denecek kadar azken; Hozat, Nazimiye ve Pah'ta (Kocakoç) ise çok düşük kalmıştır (Gül, 2017: 91,93). Bölgede araştırma yapmak amacıyla görevlendirilen bir Ermeni rahip de raporunda Dersim'in içinde sadece beş-altı bin kadar Ermeni'nin olduğunu belirtmektedir (Yarman, 2010/II: 154). Ermeni nüfus yoğunluğunun fazla olduğu Çemişgezek kazasında bile Ermeniler toplam nüfusun yüzde 10'unu geçmemiştir (Dersim Raporu, 2011: 80).

Bölgede Müslümanlarla Ermeniler yüzyıllarca birlikte yaşamıştır. Hozat, Çemişgezek, Mazgirt, Çarsancak (Köker, 2008: 300,301; Yarman, 2010/II: 154), Koçgiri (Dündar, 2013: 115), Divriği ve Kemaliye'nin (Taş, 2016: 379) bazı köylerinde Ermeniler ile Sünni ve Alevi toplum birlikte yaşamış olmasına rağmen, inanç farklılığından dolayı genellikle bölgedeki Sünni-Alevi halk ile Ermeniler, karşılıklı olarak, birbirinden uzak durmuştur (Taş, 2015: 96). Bu anlayışın etkisiyle bölgedeki Hristiyan Ermeniler ile çoğunluğu oluşturan Alevi ve Sünni kitle arasında toplumsal yakınlaşmayı sağlayabilecek önemli etkenlerden biri olan evlilik yaşanmamıştır (Gündoğan, 2016: 165). Hristiyan Ermenilerle Müslüman toplum arasında yaşanan bu durumu yadırgamak yersiz olacaktır. Çünkü benzer ilişki tarzı aynı dine mensup olan Sünnilerle Aleviler arasında da yaşanmıştır. Şöyle ki mezhep farklılığının yanı sıra her iki grubun ve dini liderlerinin ötekileştirici ve aşağılayıcı üslubunun etkisiyle Dersim'de yaşayan Sünni ve Alevi toplum kaynaşmamış hatta birbirinden uzak durmayı tercih etmiştir (Zengin, 2020: 2557,2558).

Toplumun günlük yaşamından anlaşıldığı kadarıyla, kültürel bakımdan bölgeyi etkileyecek, geniş kapsamlı ve uzun vadeli bir Alevi-Ermeni yakınlaşması söz konusu olmamakla birlikte, yakınlaşmanın münferit örnekleri yaşanmıştır (Gündoğan, 2016: 165-174). Ayrıca aşiret yapısının ve eşkıyalık faaliyetlerinin öne çıktığı iç kısımlarda Türk ve Sünniler başta olmak üzere yabancı olarak görülenler saldırıya uğramadan Dersim içlerine giremezken, sıradan bir Hristiyan veya Ermeni tüccar rahatlıkla Doğu Dersim içlerine girerek, uzun süre orada kalmış ve ticaret yapabilmıştır. Karşılıklı menfaat bağlamında aşiret ağaları ile ilişkilerini geliştiren bu kişiler, aşiretler tarafından korunmuştur (Karabekir, 2004: 88; Yılmazçelik, 2010: 174). 19. yy sonu ve 20. yy başlarında bazı Dersim aşiretleri veya aşiret reisleri Ermeni gruplar ile şahsi menfaat veya çeşitli siyasi amaçlar çerçevesinde geçici ittifaklar kurmuştur. Fakat bu durumu toplumun geneline teşmil etmek yanıltıcı olacaktır. Çünkü her iki toplumun sahip olduğu dinî ve kültürel özellikler ile coğrafi şartlar böyle bir ittifaka engel olmuştur. Aleviler ile Ermeniler arasında toplumun çoğunluğunu kapsayan uzun vadeli ittifakların kurulamadığını, uzun yıllar bölgede Kürt-Ermeni ittifakı kurmak amacıyla faaliyet yürüten Baytar Nuri de belirtmiştir (Dersimi, 2014: 54-58).

1878 Berlin Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak yaşayan Ermenilerin meselesine uluslararası bir sorun niteliği kazandırılmıştır. Bunda Rusya ve İngiltere'nin faaliyetleri özellikle etkili olmuş, antlaşmanın 61. maddesine göre Ermenilerin yaşadığı altı ilde (Vilayet-i Sitte) ıslahat yapılması şart koşulmuştur. Bu şart altı ilde biri olan Elazığ'a bağlı Dersim'de yaşayan Ermenileri de kapsamıştır. Bununla birlikte Sultan II. Abdülhamid, Dersim aşiretlerinin Ermenilere yönelik yapacağı herhangi bir saldırının uluslararası alanda devlete sorun yaşatacağının farkındadır (Yakut, 2014: 98; Badem ve Yıldırım, 2014: 173). Dolayısıyla Osmanlı Devleti'ni diğer devletlerle karşı karşıya getirebilecek olan muhtemel sorunların önlenmesi için bazı tedbirler alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu amaçla hazırlanmış olduğu raporda, Dersim'in konumu için

“Vilayat-ı Sitte'nin kalbgâhında” (Gündoğdu ve Genç, 2013: 114) tabiri kullanılmıştır. Neticede bu çerçevede başlatılmış olan Anadolu ıslahatı Dersim'i de kapsamıştır.

Osmanlı Devleti'ni ve bölgede yaşayan halkı etkileyen siyasi olaylar Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkmıştır. Fakat sancağın genelini etkileyen asayiş hadiseleri siyasi hadiselerden bağımsız olarak çok önceleri ortaya çıkmış ve süreklilik göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin tam anlamıyla hâkimiyet kurmadığı Dersim'in büyük bir kısmının aşiretlerden oluşması ve bu aşiretlerin birçok nedenden dolayı silahlanması sancağın asayiş ve huzurunu olumsuz etkilemiştir. Coğrafi şartlardan dolayı Tarım ve hayvancılığın ihtiyaçları karşılayacak düzeyde yapılamamasının etkisiyle geçim darlığı çeken bu aşiretler çevre toplumlara saldırarak gasp ve soygun yoluyla elde ettikleri mallarla geçimlerini sağlamaya çalışmıştır. Bu da bölgede yaşayan Müslümanlar gibi Ermenileri de aşiretlerin hedefi hâline getirmiştir. Diğer taraftan Ermeniler arasında ulusçuluk yaygınlaştırılmış ve bu çerçevede komite eylemleri gerçekleştirilmiştir. Bu eylemler, sancakta yaşayan halkı olumsuz etkileyen birçok olayın yaşanmasına zemin hazırlamıştır.

2. Ermenilerden Kaynaklanan Hadiselerin Toplumsal Yaşam Üzerindeki Etkisi

Anadolu'nun doğusunda kendi menfaatleri doğrultusunda faaliyet yürüten devletlerin bölgeyi daha iyi tanınması gerekiyordu. Bu devletler Berlin Antlaşması'ndan sonra amaçları çerçevesinde daha faal bir şekilde çalışmaya başladı. 19. yüzyılın sonlarına doğru Rusya, bölgedeki konsolosları¹ ve Ermeni Antranik gibi seyyahlar vasıtasıyla Dersim aşiretleri ve Dersim Ermenilerini tanımaya ve onlar üzerinde etkili olmaya yönelik girişimlerde bulundu. İngiltere ise bölgede görevlendirdiği konsolosları vasıtasıyla sancakta etkili olmaya çalıştı. İngiliz askeri konsolosları Albay Everett ve Chermiside yaptıkları araştırmalar neticesinde, Dersim Kürtleri ile Ermeniler arasında bir ittifak oluşturulabileceği sonucuna vardı (Yakut, 2014: 99). Ayrıca Amerikalı ve İngiliz misyonerler de bölgeyi tanımaya çalışarak çeşitli raporlar hazırladı.

Devletlerden aldığı desteğe güvenen Ermeni kilisesi, Ermenilerin haklarını bahane ederek bölgede siyasi amaçlı faaliyetler yürüttü. 1878 Berlin Antlaşması sürecinde İstanbul Ermeni Patriği Nerses Varjabedian, Dersim de dâhil olmak üzere Erzurum ve çevresindeki Ermenilerin durumunu tespit etmek amacıyla görevlendirdiği üç rahibi bölgeye gönderdi. Bu üç rahibin gizli vazifelerinden birisi de Dersim bölgesindeki Kürtlerle Ermeniler arasında ittifak yollarını araştırmak ve bunların ittifak halinde Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmesini sağlamaktı. Raporları Yarman tarafından yayınlanan üç görevlinin bu üç rahip olduğu değerlendirilmektedir (Badem, 2013: 153; Yarman, 2010/I: 13-). Bu bağlamda kilise ile koordineli bir şekilde hareket eden Ermeniler, faaliyetlerini yürütürken kiliseleri ve kilise okullarını karargâh olarak kullandı (Öztürk, 1984: 22; Gürcan, 2016: 240). Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmeye devam etmesi ve asayiş sağlayamaması Osmanlı'nın hâkimiyet alanını daraltırken, mevcut şartlardan istifade eden Ermeni kilisesi faaliyetlerini arttırarak hareket sahasını genişletmeye devam etti.

Dersim'de aşiret eşkıyasının ve bazı beylerin saldırıları gibi mutad asayiş hadiseleri dışında Ermeniler ile bölgenin diğer halkı arasında 19. yüzyılın son çeyreğine kadar önemli bir sorun yaşanmamıştır. Fakat misyoner okullarının dil, din ve milliyetçilik temalı (Şahin, 2005: 187-193) bilgilendirme ve kışkırtma faaliyetlerinin yanı sıra devletlerin bahsedilen kışkırtma faaliyetleri sonucunda bölgede Ermenilerden kaynaklı veya Ermenilere yönelik önemli hadiseler yaşanmaya başlamıştır. Özellikle dönüm noktası olan 1878 Berlin Antlaşması'yla birlikte Ermenilerin ve diğer Hristiyanların bir kısmı Osmanlı toprakları üzerinde yayılcı bir politika izleyen devletler için kullanışlı birer araç haline gelmiştir. Böylece Ermenilerden kaynaklanan hadiseler siyasi bir mahiyet kazandırıldığı için yaşanan hadiseler sıradan birer asayiş hadisesi niteliğini aşarak, siyasi kaynaklı ve organize komite/çete faaliyetlerine dönüşmüştür.

İngiltere ve diğer devletlerin Rusya ile eş zamanlı olarak Ermeni meselesine müdahil olmasıyla politikaları çatışan bu devletlerin, Ermenileri destekleme ve yönlendirme faaliyetleri hız kazanmıştır. Bunun etkisiyle Dersim ve çevresinde de Ermeniler çete faaliyetlerine başlamıştır. Bu da Ermenilerden kaynaklanan hadiselerin artarak devam etmesine zemin hazırlamıştır.

Bölgedeki Ermeni komite faaliyetlerinde genel olarak Kuruçay (İliç), Erzincan, Divriği ve Arapgir merkez olarak kullanılmıştır (Kemali, 2013: 128).² Özellikle Kuruçay'da yaklaşık 400 haneden oluşan bir Ermeni köyü olan Armudan, çete faaliyetlerine ve bölgede çıkan birçok asayiş hadisesine merkezlik yaparak Dersim'i doğrudan etkilemiştir (Hayreni, 2015: 147,149,374).³ Dersim çevresinde yer alan bu merkezlerde örgütlenmiş olan Ermeni çeteleri, Dersim'e gönderdikleri adamları vasıtasıyla, Dersim'deki Alevi ve Ermenileri kışkırtma girişimlerinde bulunarak Dersim'in huzur ve düzenini bozmaya çalışmıştır.

¹BOA. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 51, G.N. 37 (2.1).

²BOA. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 92, G.N. 31 (1.1).

³BOA. Fon BEO., D.N. 201, G.N. 15051. (5.1).

Ermeni komiteleri bölgedeki Ermenilerin yanı sıra aşiretleri de yönlendirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede 1880'li yıllarda Harput ve Erzurum merkezli Ermeni komiteleri Dersim aşiretlerini etkilemek için çok çaba sarf etmişse de Dersimliler padişaha bağlılıklarını belirterek Ermenilerin kışkırtmalarına kapılmamıştır.⁴ Fakat bölgede yürütülen çete faaliyetleri zamanla netice vermeye başlamış ve çeteler bölgedeki bazı aşiret reisleri tarafından desteklenmiştir. Bu da bölgede birçok hadisenin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Bu hadiselerin bir kısmını sıralamak yararlı olacaktır.

1891 yılında Arapgir merkezli Ermeni komitesine mensup oldukları değerlendirilen 5 kişi Çemişgezek bölgesinde kendilerine yakın gördükleri Kürtleri kışkırtmak amacıyla çeşitli faaliyetler yürütmüştür. İdarecilerle iletişim halinde olan ve durum hakkında bilgilendirilmiş olan Diyab Ağa, fikirlerini benimsemiş görünerek bu kişileri misafir gibi ağırlamıştır. Diyab Ağa, çete mensuplarının amaçları, ellerindeki silah miktarı ve bombaları kullanacak üyelerin isimleri hakkında kesin bilgiler elde ettikten sonra çete mensuplarını yakalatmış, üzerlerindeki silah ve evraklarla birlikte vilayete göndermiştir.⁵

Erzincan'da Armenagan ve Hınçakyan örgütlerinin kurulduğu dönemde Kuruçay Armudan köyü ve çevresinde etkili olan Haçi Kalusd çetesi 1892 yılında kendilerini yetkililere ihbar eden Ömer Pehlivan adlı bir kişiyi boğmuş ve cesedini gazyağı ile yakmıştır. Yapılan tahkikat sonucunda bu olayla bağlantısı olduğu tespit edilen 23 kişi yakalanmış ve yargılanmıştır. Daha sonra da çete mensupları, kendilerini ihbar eden Serkis ve Sirob adlı Ermeni vatandaşları katletmiştir. Bu durum soruşturmanın genişleyerek devam etmesine zemin hazırlamıştır. Neticede jandarmanın olaylardaki pasifliğine rağmen cinayetleri işleyen çete mensuplarının bir kısmı daha yakalanmıştır (Aktaş ve diğerleri, 2001: 16; Hayreni, 2015: 147,149).⁶ Ermeni milliyetçiliğinin erken dönemini oluşturan bu süreçte, Ermeni halkının bir kısmının çete faaliyetlerini desteklemediği ve bu faaliyetlere karşı çıktığı için Ermeni çetelerinin zulmüne uğradığı anlaşılmaktadır.

Kendi dini liderlerinden destek alan ve amaca ulaşmak için her yolu mübah gören Ermeni çetesi, tanınmamak ve gerçekleştirdiği eylemlerden Müslümanların sorumlu tutulmasını sağlamak amacıyla Laz, Gürcü ve Kürt kıyafeti giymiştir. Bu çerçevede çete üyeleri Laz kıyafetleri giyerek Refahiye kaymakamının yolunu kesmiş ve eşyalarını gasbetmiştir (Aktaş ve diğerleri, 2001: 16,17; Taş, 2016: 380,382).⁷ Bölgede etkin bir şekilde eylem gerçekleştiren Haçi Kalusd izini kaybettirerek bir süre Ermenilerin içerisinde yaşamış daha sonra da Dersim eşkıyasından bir süre önce askerle çatışmaya girmiş olan Süleyman Çavuş'a sığınmış ve kışı onun koruması altında geçirmiştir. Bir iddiaya göre de Koçoğlu Ahmet Ağa'ya sığınmıştır (Hayreni, 2015: 148).⁸ Şu da belirtilmelidir ki bu kişiler aynı aşiretin ağalarıdır. Askeri birimler takibe devam etmiş neticede çete üyeleri, döndükten sonra 1893 yılında yapılan askeri harekât sonucunda Armudan yakınlarında bir mağarada yakalanmıştır.⁹ Böylece bölgedeki yolun güvenliği geçici bir süre de olsa sağlanmıştır.

Komite mensubu olduğu anlaşılan 3 Ermeni 1892 yılında Koçuşağı Aşireti içerisine girerek aşireti kışkırtmıştır (Bu kişilerin Haçi Kalusd ve arkadaşları olması muhtemeldir). Bunlarla aynı amacı güden 28 kişinin de Çemişgezek taraflarında faaliyet yürüttükleri haber alınmış, bahsedilen 31 kişinin yerlerinin tespiti ve yakalanmaları için tedbir alınmıştır.¹⁰ 1892 yılında yaşanan diğer bir hadise de papaz Ohan adlı bir Ermeni ile ilgilidir. 1892 yılında Kemaliye'de papaz olarak bilinen ve komite mensubu olan Ohan'ın toplumsal düzene zarar veren benzer faaliyetleri tespit edilince Ohan bölgeden uzaklaştırılmıştır (Taş, 2016: 385).

1891 yılında Koçuşağı Aşireti üzerine yapılan askeri harekâta, askere karşı büyük bir başarı elde eden Koçuşağı Aşiret reisi Süleyman Çavuş'un¹¹ ve Koçuşağı Aşireti'nin 1892 yılında bazı Ermenilerle yakın ilişki içerisinde olduğu anlaşılmıştır. Herhangi bir akrabalık bağı tespit edilmemesine rağmen Ermenilere yönelik bu geçici desteğin bazı gerekçeleri olmalıdır. Koçuşağı Aşireti'nin devlete (hâkim otoriteye), yetkililere olan muhalefeti ve maddi kazanç elde etme düşüncesi bu desteğin muhtemel gerekçeleri olarak değerlendirilmektedir.

Bilindiği üzere bu dönemde sistematik hareket eden Ermenilerin faaliyetleri sadece Dersim'le sınırlı kalmamıştır. İstanbul doğumlu bir öğretmen olan, Osmanlıca, Ermenice, Fransızca, İtalyanca kısmen de Rumca ve İngilizce bilen Mihran Damadyan adlı 31 yaşındaki Ermeni yakalandıktan sonra 23 Şubat 1894'te önemli bilgiler vermiştir. Buna göre, Arapgir, Dersim ve Sivas'ta asayişle alakalı hadiseler meydana gelince, Hınçak gazetesi bu olayları, Müslümanlarla Ermeniler arasında gizli bir ittifak neticesinde ortaya çıkmış gibi haber yaparak propaganda yoluna başvurmuştur. Hınçak gazetesi bu şekilde haber yapmakla, o sırada

⁴BOA. Fon Y.PRK.MYD., D.N. 1, G.N. 74 (1.1).

⁵BOA. Fon Y.A.HUS., D.N. 249, G.N. 50 (5.1).

⁶BOA. Fon BEO., D.N. 37, G.N. 2744 (4.1).

⁷BOA. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 92, G.N. 31 (1.1).

⁸BOA. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 92, G.N. 31 (1.1).

⁹BOA. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 92, G.N. 31 (1.1).

¹⁰BOA. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 84, G.N. 67 (3.1).

¹¹BOA. Fon İ.DH., D.N. 1244, G.N. 97466 (1.1).

Ermenilerin en büyük düşmanı olarak gördükleri Sultan II. Abdülhamid'e karşı muhalifleri birleştirmeyi hedeflemiştir (Karacakaya ve diğerleri, 2007: 19-37).

Mayıs 1895'te kilise tarafından gönderilmiş olan bazı Ermeniler, devlet menfaatini gözetmeyen ve görevlerini suistimal eden memurların da etkisiyle Dersim'de aşiretleri kışkırtmaya çalışmıştır.¹² Aynı dönemde Kemah çevresinde, Erzincan Ermeni komitesi ile bağlantılı olarak hareket eden Keri liderliğindeki Ermeni çetesi çeşitli faaliyetler yürütmüştür. Sosyal düzene zarar veren eylemler gerçekleştiren bu çete mensuplarına karşı yapılan askeri harekât neticesinde çete dağıtılmıştır (Hayreni, 2015: 152,153). Bu dönemde askeri güçler Ermeni çetelerle mücadelede yetersiz kalmış, çete mensubu Ermeniler ise kendilerine destek olmayan Ermeni halkını cezalandırdıkları gibi, Müslümanlara karşı adam öldürmek, yol kesmek, soygun yapmak gibi cürümler işlemeye devam etmiştir.

Yargılama ve cezalandırmaların yetersiz olmasından dolayı Müslümanların bir kısmı çetelere karşı güç kullanarak mücadele etmiş,¹³ bu durum yeni hadiseleri beraberinde getirmiştir. Kasım 1895'te Ermeni saldırılarına karşı kendilerini silahla savunmak için harekete geçen Koçuşağı, Abbasuşağı, Karaballı, Kangozade, Laçınuşağı, Bahtiyaruşağı gibi bazı aşiretlerin liderleri Ermenilere zulmetmekle suçlanınca, bu aşiretlerin reisleri İstanbul'a telgraf göndererek suçsuz olduklarını iddia etmiştir.¹⁴ Bu hadiselerin yaşanmasında bölgede yaşanan kıtlığın ve aşiretlerin gerçekleştirdiği gasp eylemlerinin etkisi anlaşılmalıdır. Diğer yandan kısa bir süre önce bazı komiteci Ermenileri koruyarak onlara destek sağlayan Koçuşağı Aşireti'nin, aşiret reisleri değişmemiş olmasına rağmen 1895 yılında Ermenilerle mücadele halinde olması, aşiretlerin ilişkilerindeki değişkenliği göstermiştir.

Devlet otoritesinin iyice zayıfladığı 1890-1895 yıllarında adam kaçırmak, yol kesmek, tehdit etmek, adam öldürmek çeteler için sıradan eylemler haline gelmiştir. Kuruçay çevresinde Ermeni çetelerinin kendilerine karşı çıkan Müslüman ve Ermeni halkı tehdit ederek veya öldürerek sindirmesi büyük korku ve güvenlik endişeleri yaşanmasına sebep olmuş, korkuya kapılan halk, Ermeni çeteleri ihbar edemez duruma gelmiştir (Öztürk, 1984: 22). Halk bir taraftan gasp ve soygun amacıyla kendilerine saldıran aşiretlerin baskısı altında ezilirken, diğer taraftan da bazı bölgelerde Ermeni çetelerinden baskı ve zulüm görmüştür. Bu durum devleti tedbir almaya zorlamışsa da tedbirlerden sonuç alınamamıştır. Bu süreçte devlet öncelikle aşiret zulmünü ortadan kaldırmak istemiş fakat Ermenilerin mevcut vaziyeti ve eylemleri bunu da engellemiştir. Nitekim 1896-1899 yıllarında 20 taburla Dersim üzerine yapılması düşünülen askeri harekât, Rus tehdidinin yanı sıra çevre illerde yaşanmakta olan Ermeni hadiselerinden dolayı, Müslümanlar arasında yaşanacak olan bir çatışmanın Ermeni gayelerine hizmet edeceği düşüncesi ile Zeki Paşa'nın talebi doğrultusunda ertelenmiştir (Gündoğdu ve Genç, 2013: 114-119; Dersim Raporu, 2011: 162-165). Şartlar gereği alınan bu karar, bölgede yaşanan kargaşanın ve aşiret saldırılarının devam etmesine sebep olmuştur.

Haziran 1901'de Ermeni komiteciler Dersim sancağında bir isyan çıkarmaya çalışmıştır. Dersimli bazı aşiret reisleri de şahsi menfaatleri için komite mensubu Ermenileri koruyarak, devletin faaliyetlerinden bunları haberdar etmiştir.¹⁵ Bu dönemde isyan halinde olan Kuzican (Pülümür) aşiretleri arasında bir papazın ve birkaç Ermeni'nin de olduğu tespit edilmiştir. Bunun üzerine bölgeye askeri harekât yapılması düşünülmüş fakat itaat halinde olan aşiretlerin de isyan etmesine sebep olabileceği endişesiyle askeri harekât ileriki bir zamana ertelenmiştir.¹⁶

1903 yılında Dersim'de Ermenilerle alakalı birçok hadise yaşanmıştır. 4. Ordu Komutanı Zeki Paşa, yaptırdığı araştırma sonucunda eşkıyalık yapan bazı Ermenilerin Pülümür'deki Şeyh Hasan anahiyesinde eşkıyalıkla meşhur 12 köye sığındığını tespit etmiştir.¹⁷ Aynı dönemde Batum'da bir toplantı yapan Ermeniler, bölgede bazı karışıklıklar çıkarmayı planlamış ve bu amaç çerçevesinde aşiretlerden istifade etmek için Dersim'e gönderdikleri Ohanesyan sayesinde Dersim'deki bazı aşiret liderlerinin desteğini kazanmıştır. Ayrıca ele geçirilen Ermenilere ait bir mektupta, Dersim'de Ermeni gizli görevlisi Ohanesyan'ın bazı aşiret mensupları ile birlikte yakalandığı fakat aşiret mensupları tarafından ifşa edilmediği için onun da Kürt zannedildiği ve serbest bırakıldığı anlaşılmıştır. Bu durumun sorulması üzerine Dersim Mutasarrıflığı iddiaları kabul etmemiş, aşiret mensubu ve Ermenilerden hiç kimsenin yakalanmadığını ve iddianın yalan olduğunu kesin bir dille belirtmiştir.¹⁸ Muhtemelen gelen telgrafla vaziyeti fark eden Dersim Mutasarrıflığı hatasını gizlemek amacıyla durumu inkâr etme yoluna gitmiştir.

¹²BOA. Fon Y.PRK.ZB., D.N. 15, G.N. 79 (1.1).

¹³1895'lerde Dersim ve çevresinde çete faaliyetleri yürüten Ermenilerin isimleri, faaliyetleri ve yargılama süreçleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.; Aktaş ve diğerleri, 2001: 16-39.

¹⁴BOA. Fon HR.TH., D.N. 165, G.N. 48 (1.1).

¹⁵BOA. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 170, G.N. 33 (1.1).

¹⁶BOA. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 170, G.N. 33 (2.1).

¹⁷BOA. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 198, G.N. 38 (1.1).

¹⁸BOA. Fon HR.SFR.04, D.N. 223, G.N. 76 (7.1/8.1/9.1/10.1/11.1).

1908 yılında bazı Dersim aşiretlerinin ittifak halinde isyan hazırlığı yaptıkları bir dönemde, dışarıdan silah ve cephane temin edebilmek amacıyla bazı Ermenilerden yardım aldıkları tespit edilmiştir (Dersim Raporu, 2011: 176; Sevgen, 1999: 74).¹⁹ Bundan sonraki süreçte de Ermenilerin bölgedeki faaliyetleri devam etmiştir. Özellikle I. Dünya Savaşı sırasında Rusya'nın bölgeyi işgal etmesi ve daha sonra da güç kaybederek bölgeden çekilme sürecinde Rusya ile birlikte hareket eden Ermenilerden kaynaklanan birçok hadise yaşanmıştır.²⁰ Bu durumun farkında olan Osmanlı Devleti ise sürekli tedbir almaya çalışmıştır ki Tehcir Kanunu da bu tedbirlerden biridir.

3. Ermenilere Yönelik Saldırıların Toplumsal Yaşam Üzerindeki Etkisi

Halkı dinî niteliklerine göre sınıflandıran Osmanlı Devleti'nde farklı dinden toplulukların varlığı kültürel çeşitlilik ve zenginlik olarak değerlendirilmiş ve bu toplumlar yasalarla korunmuştur. Fakat bu uygulamaya Dersim gibi devlet otoritesinin zayıf olduğu bölgelerde güvenlik zafiyetinin oluşmasını ve eşkıya saldırılarını engelleyememiştir. Çünkü Dersim'de aşiret mensuplarının büyük bir kısmı, coğrafi şartların ve yerleşik kültürün etkisiyle, gelir getiren herhangi bir işle meşgul olmamış; günlük ihtiyaçlarını gasp, talan ve soygun eylemleri sonucunda elde ettikleri mallarla karşılamıştır. Bunu yaparken de din, mezhep ve ırk ayrımı gözetmeksizin, üretim yapan ya da nispeten geliri olan savunmasız Müslüman, Türk, Kürt, Zaza ve Ermeni toplumunu hedef almıştır (Ercoşkun, 2007: 192; Gül, 2015: 17).

İklim ve coğrafi şartların da etkisiyle devlet, Dersim sancağının kuzey ve kuzeydoğu kısmında tam anlamıyla hâkimiyet kuramamıştır. Bundan istifade ederek başına buyruk hareket eden bazı aşiretler Müslüman köylerine yaptıkları gibi civardaki Hristiyan Ermeni köylerine de sürekli gasp ve soygun amaçlı saldırılarda bulunmuş, Ermeniler bu durumu yönetime şikâyet ederek saldırıların önlenmesini talep etmiştir. Hükümet de askerî tedbirler olarak Ermeni köylerini aşiret baskınlarına karşı korumaya çalışmıştır. Sürekli yaşanan aşiret saldırılarını önlemekte yetersiz kalan yetkililer, saldırılardan korunabilmeleri için Dersim Ermenilerinin bir kısmına silah dağıtmış ve bu yolla kendilerini saldırgan aşiretlerden korumalarını sağlamak istemiştir (Gül ve Özdemir, 2014: 194).

1890 yılında Dersim Kürtlerinin Ermenilere zulmettiğine dair şikâyetlerde bulunulmuştur. Yapılan araştırmada anlaşmazlığın, aşiretlerin tavırlarının yanı sıra Ermenilerin yıllar önce yaşanmış hadiseleri yeni olmuş gibi şikâyet etmelerinden ve meselenin aslı öğrenilmeden Dersimlilerin yargılanmasından kaynaklandığı sonucuna varılmıştır.²¹

Eşkiyalık saldırıları 19. yüzyıl sonlarına doğru Dersim genelinde dikkat çekici bir oranda artmıştır. Bu durum Ermeni köylerine karşı yapılan saldırılar için de geçerli olmuştur. 1893 yılında bölgede yaşanan kıtlık sürecinde Dersim ve Ovacık'ta yaşayan eşkıya çeteleri, Kemah'ta bulunan Müslüman köylerinin yanı sıra çevredeki Ermeni köylerine de saldırmıştır. 1895 yılında eşkıyanın saldırdığı bazı Ermeni köylerinde açlık sıkıntısı yaşanınca, devlet bu köylere yardım etmek zorunda kalmıştır (Gül, 2015: 16,17). Saldırlardan ve evlerinin yakılıp yıkılmasından dolayı 7-8 bin civarında Ermeni'nin Harput'a sığınmış olduğu Kasım 1895'te 3000 kadar silahlı Dersimli, göç etmiş olan Ermenilere saldırmak amacıyla Harput'a yönelmiştir. Yetkililer tarafından yapılan nasihat ve uyarılardan sonra Dersimlilerin geri dönmesi sağlanmıştır. Devlet göç etmek zorunda kalan bu Ermenileri köylerine yerleştirmeye çalışmıştır.²² Hatta bu dönemde Hristiyanların Çarsacak bölgesindeki Müslüman ahaliden zulüm gördüğü yönünde yapılan şikâyetler yöneticiler tarafından bizzat araştırılmıştır. Bu çerçevede Dersim Mutasarrıfı Hüseyin Şükrü Paşa Çarsacak'a giderek durumu yerinde tahkik etmeye çalışmıştır.²³ Osmanlı Devleti bu dönemde hem kanunların gereği olarak halkının huzur ve güvenliğini sağlamak hem de azınlık haklarını gerekçe göstererek yapılabilecek dış müdahaleyi önlemek amacıyla Ermenilerin şikâyetlerini dikkate almış ve Ermeni vatandaşlarının sorunlarını çözmeye çalışmıştır.

Dersim'de silahlı ve saldırgan aşiretlerin karşılaştıkları zafiyetleri fırsata dönüştürdükleri anlaşılmaktadır. 1895 yılı Aralık ayında Pertek nahiyesinde görev değişimi sırasında nizamiye bölüğünün, gelecek olan askerî birliği beklemeyip erken çıktığını haber alan Abbasuşağı Aşiretinden Zeynozade Süleyman Ağa ve çetesi, yanına aldığı Palu Aşireti ile birlikte Pertek nahiyesindeki Ermeni mahallesini yağmalamıştır. Olayın haber alınmasından sonra bazı askerî tedbirler alınmıştır.²⁴ Eylül 1896'da Kemaliye'de bazı hadiselerin yaşandığı

¹⁹BOA. Fon Y.MTV., D.N. 312, G.N. 127 (1.1).

²⁰I. Dünya Savaşı ve sonrası Ermeni faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Taş, 2021: 189 vd.

²¹BOA. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 61, G.N. 17 (1.2/3/5).

²²BOA. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 108, G.N. 47 (2.1).

²³BOA. Fon Y.PRK.UM., D.N. 32, G.N. 108 (2.1).

²⁴BOA. Fon Y.A.HUS., D.N. 342, G.N. 95 (2.1).

sırada saldırıya geçen Dersim aşiretleri 400'den fazla Ermeni'yi öldürmüştür.²⁵ 1899 yılında Ovacık ve Dersim'in farklı bölgelerindeki eşkıya Erzincan yönündeki Ermeni köylerine saldırmıştır (Gül, 2015: 17). Saldırıların sıklaştığı bu süreçte aşiret eşkıyasının eylemlerinin etkisiyle endişeye kapılan birçok Ermeni, köyünü terk ederek başka yere göç etmek zorunda kalmıştır.

1890'lı yıllarda Dersim aşiretleri tarafından Ermenilere yönelik olarak yoğun bir şekilde yapılan saldırıların yağma ve soygun amaçlı olduğu anlaşılmaktadır. Hatta bu köy yağmaları sırasında aşiretler yağmaladıkları malları kendi köylerine taşıyabilmek için zaman zaman kadınları ve çocukları da beraberinde götürmüştür. Bütün bu hadiseler yaşanırken köylerini terk ederek kaçmak zorunda kalan Ermenilerin bir kısmı, Harput'taki idari makamlara ve Harput Amerikan Misyoner Koleji'ne sığınmıştır (Kieser, 2005: 243,284,285).

1890'lı yıllarda Anadolu genelinde ve Dersim'de kışkırtmaların ve artan milliyetçiliğin etkisiyle Ermenilerden kaynaklanan ve büyük bir kısmı siyasi nitelikli birçok hadise yaşanmıştır. Bu dönemde Ermenilere yönelik birçok saldırı da yaşanmıştır. Dersim'de Ermenilere yönelik yapılan saldırıların siyasi yönü tespit edilememekle birlikte, 1884 yılına ait Mamuratülaziz salnamesinde Elazığ ve Kemaliye başta olmak üzere Ermenilerin yaşadığı yerlerde; 1907 yılına ait Mamuratülaziz salnamesinde Çemişgezek, Mazgirt, Çarsacak gibi Ermenilerin yoğun olduğu kazalarda belediye dairesi dâhil çeşitli meclis ve komisyonlarda Ermeni vatandaşların da görev yaptığı görülmektedir (Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi, H. 1301/ 1325). Benzer bilgiler Ermeni seyyah Antranik'in çalışmasında da yer almaktadır (Antranik, 2014: 102,110). Ermenilerle olumlu ilişkilerin devam ettiğini kanıtlayan bu durum, 1895'lerde Elazığ-Dersim çevresinde Ermenilere yönelik siyasi, dışlayıcı genel bir tavrın ve siyasi nitelikli kitlesel katliamların olmadığını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Devlet yetkilileri bir taraftan aşiretleri kontrol altına almaya çalışırken diğer taraftan mağduriyet yaşayan halkın maruz kaldığı problemleri gidermeye çalışmıştır. Bu bağlamda 1908 yılında Dersim'in batı kısmında başlayan ve aşiretler arasında kurulan ittifak sonucunda doğu kısmına da yayılan bir isyan yaşanmıştır. Bunun üzerine isyan eden aşiretlere karşı askeri harekât düzenlenmiştir. Fakat harekât esnasında Pülümür'ün Tanzik köyünde yaşayan Ermenilere ait evlerin bir kısmı da zarar görmüştür. 1909 yılında Bakanlar Kurulu tarafından bir karar alınarak, 1908 harekâtı sırasında Ermenilerin zarar gören evlerinin tamir edilmesi için hazine tarafından 12500 kuruş verilmesi uygun görülmüştür.²⁶

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Osmanlı sınırlarında görülen geçici düzen ve huzur ortamı Dersim'de de hissedildi hatta Meşrutiyet'ten sonra sancaktaki suçluların büyük bir kısmı affedildi. Aşiret mensupları daha önce yaptıkları gibi affi suistimal ederek çevreye karşı gerçekleştirdikleri saldırılara devam etti. Merkezi otoritenin genel olarak zayıflamış olmasının yanı sıra savaşların devam etmesinin de etkisiyle devletin yetersiz kaldığı bu dönemde bazı aşiretler Dersim, Erzincan, Malatya, Sivas ve Erzurum'u da kapsayan geniş bir sahada Müslüman ve Ermeni köylerine yönelik gasp/soygun amaçlı saldırılarını arttırdı. Bu da toplumda büyük kargaşa ve huzursuzluklar yaşanmasına sebep oldu (Akyürekli, 2010: 39; Gül ve Özdemir, 2014: 221). Ferhaduşağı Aşireti reisi Diyab Ağa'nın genel manada Ermenilere mesafeli durduğu ve Ermenilerin çete faaliyetlerine karşı Osmanlı Devleti'ne hizmet ettiği anlaşılmaktadır. Nihayetinde kendisi bir aşiret reisi olduğu için zaman zaman kanun dışı yollara başvurduğu da bilinmektedir. Nitekim 1913 yılında Diyab Ağa Germiri'deki Ermeni manastırı Surp Nişan'ın arazisini gasbedince Ermeniler tarafından şikâyet edildi²⁷ ve olay mahkemeye intikal ettirildi.

Alevi Dersim aşiretlerinin ve geneli Sünni olan Çarsacak beylerinin zaman zaman Ermenilere kanun dışı muamelelerde bulunarak, sancağın huzur ve düzenine zarar verdikleri bilinmektedir (Hayreni, 2015: 66). Bu saldırı eylemleri yalnızca sancak sınırları içerisinde yaşayan Ermenilere karşı yapılmayıp, bölgede yaşayan Türk, Kürt ve Zaza alt kimliğine sahip Müslüman toplumlara karşı da yapılmıştır (Antranik, 2014: 158,159; Gül ve Özdemir, 2014: 188). Hatta belli ailelere mensup reisler tarafından yönetilen silahlı aşiretler kendi aralarında da daima çatışma ve mücadele halinde olmuştur.

4. Sonuç

Dersim sancağı ve çevresinde yaşayan Müslümanlarla Ermeniler arasında din farklılığından dolayı çok yakın ilişkiler kurulmasa da keskin bir ayrımın olmadığı tespit edilmiştir. Hatta köylerin yakın veya iç içe olduğu kısımlarda her iki toplum belli düzeyde ilişki kurmuş, özellikle Ermenilerin mahir olduğu sanatsal üretim alanlarında ticari ilişkiler daha da gelişmiştir. Fakat Rusya ve İngiltere başta olmak üzere diğer devletlerin 19. yüzyıl sonlarında kiliseler ve okullar aracılığıyla Ermenileri kışkırtması, Ermeni ulusalcılığını körüklemiş ve Ermeniler Anadolu'nun birçok bölgesinde yaptıkları gibi Dersim çevresindeki ilçe ve köylerde komiteler

²⁵BOA. Fon MV., D.N. 89, G.N. 35 (1.2).

²⁶BOA. Fon MV., D.N. 134, G.N. 32 (1.2).

²⁷BOA. Fon DH.H., D.N. 49, G.N.76 (3.12).

kurarak siyasi faaliyetler yürütmüştür. Bu durum bölgede yıkıcı sonuçlar doğuran birçok olayın yaşanmasına, insanların öldürülmesine ve büyük maddi kayıplara sebep olmuştur.

Devletler özellikle 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra aşiretlerin yanı sıra bölgedeki Ermenilerle ilişkilerini geliştirerek etkili olmaya çalışmıştır. Bu durum hem Ermenilerin hem de bölgedeki aşiretlerin kışkırtılmasına ve bununla bağlantılı hadiselerin yaşanmasına neden olmuştur. Bundan dolayı Osmanlı Devleti, Dersim'de uygulamak istediği strateji ve planlarda Ermenileri göz önünde bulundurmamak zorunda kalmıştır.

Bölgedeki Müslüman toplum, zamanla oluşan siyasi iklimin etkisiyle Ermenilere karşı eski dostane bakışını zayıflatmış olsa da Ermenilerin geneline yönelik yani Ermenilik kimliğine karşı topyekün siyasi bir mücadeleye girmemiştir. Bunun yanında Dersim'deki bazı aşiretler mutat olarak yaptıkları eşkıyalık faaliyetlerine devam etmiştir. Aşiret saldırılarında herhangi bir sınırlayıcı durum ya da ölçü olmadığı için Ermeniler de Sünni ve Alevi toplum gibi eşkıyanın hedef kitlesini oluşturmuştur. Böylece Dersim'de Ermenileri de kapsayan asayiş hadiseleri yaşanmıştır.

Bölgedeki aşiret reislerinin bir kısmı komite faaliyeti yürüten Ermenileri desteklemiş ve onları korumuştur. Bu durumun yaşanmasında iki nedenin etkili olduğu değerlendirilmektedir: Birincisi Ermenileri destekleyen aşiret reislerinin devlete karşı muhalif bir bakış açısına sahip olmaları ve devleti hâkim otorite olarak kabul etmek istememeleridir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'ne karşı faaliyet yürüten Ermenilerle hedef birlikteliğine sahip olmuşlardır. İkincisi ise özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında daha açık bir şekilde görüldüğü üzere aşiretlerin Ermenilerden maddi menfaat temin etmesidir.

XIX. yüzyılın sonlarında Dersim'de Ermenilerle alakalı birçok olay yaşanmış olmasına rağmen Ermeni kimliğine karşı genel bir düşmanlıktan bahsetmek ya da bölgedeki bütün Ermenilerin çete faaliyetlerini desteklediğini iddia etmek gerçekçi görünmemektedir. XIX. yüzyıl sonlarında ve XX. yüzyıl başlarında Ermenilerin Dersim'e bağlı kazalarda seçilen birçok mecliste ve komisyonda görev almaları bu durumu açıkça kanıtlamaktadır.

Ermenilerin, yaşadıkları coğrafyanın da etkisiyle tarım, ticaret ve el sanatlarında ilerlemiş olmaları ve Dersim toplumuna göre nispeten daha zengin olmaları onları eşkıyalık eylemlerinde bulunan aşiretlerin hedefi hâline getirmiş bu da Ermenilere yönelik birçok saldırının yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Bu tür saldırı ve gaspların yaşanmasında belirleyici olan Ermenilerin din ve milliyetleri değil, ekonomik değeri olan işlerle uğraşmaları, üretim yapmaları ve savunma yönünden zayıf olmalarıdır. Nitekim benzer özelliklere sahip birçok Müslüman köy de aynı şekilde aşiret eşkıyasının saldırısına maruz kalmıştır.

Ermeniler aşiretlerin saldırısına uğradıkça resmi kurumlara şikâyetle bulunmuştur. Osmanlı Devleti ise hem toplumsal düzeni sağlamak hem de azınlık hakları bahanesiyle iç işlerine müdahale edilmesini engellemek amacıyla şikâyetlerle ciddi bir şekilde ilgilenmeye çalışmıştır. Ancak devlet bölgeye tam hâkim olamadığı için saldırıya uğrayan Ermeni halkı korumada başarılı olamamıştır.

Kaynaklar

- Aktaş, N., Demirbaş, U., Çınar, A.O., Demirel, M., Dilber, S., Karacakaya, R., Koltuk, N., Ünemlioğlu, Ü. (2001). Ermeni komiteleri (1891-1895). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara.
- Akyürekli, M. (2010). Dersim sorunu (1937-1938). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Antranik. (2014). Dersim seyahatname. Çev. Payline Tomasyan. İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Babıali Evrak Odası (BEO) Fonu; Dosya No; 201, Gömlek No; 15051, Dosya No; 37, Gömlek No; 2744.
- Badem, C. (2013). Kars vilayetine Ermeni göçü (1878-1914). *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, (35), 151-168.
- Badem, C. ve Yıldırım, M. (2013). Osmanlı arşiv belgelerinde "Dersim ıslahatı" (1870-1913). 2. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildirileri, (ss. 162-179). Tunceli Üniversitesi.
- Dahiliye Nezâreti Hukuk Kalemi (DH.H.) Fonu; Dosya No; 49, Gömlek No; 76.
- Dersimi, M. N. (2014). Hatıratım Dersim'den Halep'e bir muhalifin yaşamı (1892-1973). Sadeleştiren ve Notlayan; Mehmet Bayrak, İstanbul: Dam Yayınları.
- Dündar, F. (2013). Kahir ekseriyet: Ermeni nüfus meselesi (1878-1923). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ercöşkun, T. (2007). İsmail Fazıl Paşa'nın (Cebesoy) ıslahata dair görüşleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF) Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26(42), 181-199.
- Gül, A. (2014). Dersim bölgesindeki feodal yapı hakkında bazı değerlendirmeler (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e). *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS)*, 2(7), 236-258.
- Gül, A. (2015). Osmanlı Dönemi Dersim bölgesinde yaşanan güvenlik sorunları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS)*, 3(18), 1-33.

- Gül, A. (2017). 1893 sayımına göre Mamuratül-Aziz vilayetinin nüfus ve etnik yapısı. Akra Uluslararası Kültür Sanat Edebiyat Ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 12(5), 77-97.
- Gül, A. ve Özdemir, A. R. (2014). Dersimliler Ermeni mi? XVI. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Dersim'in Nüfus Coğrafyası. İstanbul: İdil Yayıncılık.
- Gündoğan, K. (2016). Keşiş'in torunları Dersimli Ermeniler birinci kitap. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gündoğdu, C. ve Genç, V. (2013). Dersim'de Osmanlı siyaseti, izâle-i vahşet, tashih-i itikâd ve tasfiye-i ezhân 1880-1913. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Gürcan, K. (2016). I. Dünya Savaşından sonra Erzincan'da Ermeni faaliyetleri. Erzincan Üniversitesi Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildirileri, Cilt: 1, (ss. 235-244). Erzincan Üniversitesi.
- Hariciye Nezâreti Sofya Sefareti (HR.SFR.04.) Fonu; Dosya No; 223, Gömlek No; 76.
- Hariciye Nezâreti Tahriât-ı Hariciye Odası (HR.TH.) Fonu; Dosya No; 165, Gömlek No; 48.
- Hayreni, H. (2015). Yukarı Fırat Ermenileri 1915 ve Dersim. İstanbul: Belge Yayınları.
- İrade Dahiliye (İ.DH.) Fonu; Dosya No; 1244, Gömlek No; 97466.
- Karabekir, K. (2004). Kürt meselesi. Yay. Haz.: Faruk Özerengin, İstanbul: Emre Yayınları.
- Karacakaya, R., Özdemir, H., Ünemlioğlu, Ü., Uygun, A.M., Kahrıman, S., Yekeler, N., Dilber, S., Çakıcı, M. ve diğerleri. (2007). Osmanlı belgelerinde Ermenilerin sevk ve iskâmı (1878-1920). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara.
- Kemali, A. (2013). Erzincan. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kieser, H. L. (2005). Iskalanmış barış doğu vilayetlerinde misyonerlik, etnik kimlik ve devlet 1839-1938. Çev. Atilla Dirim. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köker, O. (2008). 100 yıl önce Türkiye'de Ermeniler. İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık.
- Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.) Fonu; Dosya No; 89, Gömlek No; 35, Dosya No; 134, Gömlek No; 32.
- Öztürk, H. (1984). Tarihimizde Tunceli ve Ermeni mezalimi. Ankara: TKAE Yayınları.
- Salnâme-i Vilâyet-i Ma'muratü'l-aziz (1301), Vilayet Matbaası.
- Salnâme-i Vilâyet-i Ma'muratü'l-aziz (1325), Vilayet Matbaası.
- Sevgen, N. (1999). Zazalar ve Kızılbaşlar, coğrafya-tarih-hukuk-folklor-teogoni. Ankara: Kalan Yayınları.
- Şahin, G. (2005). Türk-Ermeni ilişkilerinin bozulmasında Amerikalı misyonerlerin rolleri üzerine bir inceleme. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1), (Ermeni Özel Sayısı), 184-207.
- T.C. Dahiliye Vekaleti Jandarma Umum Kumandanlığı III. Ş (Şube) I. Ks. (Kısım. (2011). Dersim raporu, (Sayı: 55058). İstanbul, İletişim Yayınları: İzzeddin Çalışlar.
- Taş, E. (2021). 1914-1923 yılları arasında Dersim'de (Tunceli) asayiş. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Taş, K. (2015). Tunceli/Dersim'in Osmanlı hâkimiyetine girişi ve Osmanlı'nın XVI. asırdan itibaren sınırları içindeki Kızılbaşlara karşı tutumu ve bunun Dersim'e etkisi. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, (76), 79-107.
- Taş, N. F. (2016). Osmanlı Devleti'nin Meşrûtiyyet Döneminde Erzincan'da eşkıyalık. Erzincan Üniversitesi Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildirileri, Cilt: 1, (ss. 377-388). Erzincan Üniversitesi.
- Yakut, K. (2014). 20. yüzyıla girerken devlet ve Dersim. Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi, (38), 91-106.
- Yarman, A. (2010). Palu-Harpüt 1878 Çarsacak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve civar bölgeler. I.Cilt, İstanbul: Derlem Yayınları.
- Yarman, A. (2010). Palu-Harpüt 1878 Çarsacak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve civar bölgeler. II. Cilt, İstanbul: Derlem Yayınları.
- Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı (Y.MTV.) Fonu; Dosya No; 312, Gömlek No; 127.
- Yıldız Perakende, Askeri Maruzâtı (Y.PRK.ASK.) Fonu; Dosya No; 51, Gömlek No; 37, Dosya No; 92, Gömlek No; 31, Dosya No; 84, Gömlek No; 67, Dosya No; 170, Gömlek No; 33, Dosya No; 198, Gömlek No; 38, Dosya No; 61, Gömlek No; 17, Dosya No; 108, Gömlek No; 47.
- Yıldız Perakende, Umum Vilayetler (Y.PRK.UM.) Fonu; Dosya No; 32, Gömlek No; 108.
- Yıldız Perakende, Yaveran, Maiyyet, Erkan-ı Harbiye Dairesi Evrakı (Y.PRK.MYD.) Fonu; Dosya No; 1, Gömlek No; 74.
- Yıldız Perakende, Zabtiye (Y.PRK.ZB.) Fonu; Dosya No; 15, Gömlek No; 79.
- Yıldız Sadâret Hususi (Y.A.HUS.) Fonu; Dosya No; 249, Gömlek No; 50, Dosya No; 342, Gömlek No; 95.
- Yılmazçelik, İ. (2010). Dersim sancağının kurulmasından sonra karşılaşılan güçlükler ve Dersim sancağı ile ilgili bu dönemde yazılan raporlar (1875-1918). Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi (OTAM), (28), 163-214.
- Zengin, E. (2020). Binbaşî Ragıp Gümüşpala'nın Tunceli raporu (1936- 1937). Belgi Dergisi, 20 (II), 2553-2578.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-